

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ДУДА Олександра Ігорівна

УДК 001.4 (802.0):336.71

**ПРОЦЕСИ ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ В
СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ
(на матеріалі літератури з
кредитно-банківської справи)**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації

на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Завгороднєв Юрій Анатолійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
кафедра англійської філології, завідувач

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Княк Тарас Романович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
кафедра теорії і практики перекладу
германських мов, професор

кандидат філологічних наук, доцент
Гриліхес Ірина Володимирівна,
Київський інститут економіки,
управління та господарчого права,
кафедра мовних
дисциплін, завідувач

Провідна установа: Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
кафедра німецької мови та загального
мовознавства, Міністерство освіти і
науки України, м. Чернівці

Захист відбудеться 1 березня 2001 р. о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.054.02 Київського державного лінгвістичного університету (03650, МСП, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського державного лінгвістичного університету

Автореферат розісланий 26 січня 2001 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради _____ А.А.Калита

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація присвячена аналізу процесів термінологізації, визначенню механізмів термінологізації в сучасній англійській мові в межах фахової субмови – кредитно-банківської. Зміни, що відбулися в економічному й політичному житті України, викликали необхідність переходу до системи ринкових відносин, які базуються на економічному суверенітеті. Становлення самостійної економіки України потребує докорінних змін у підході до кредитних відносин, формування самостійної грошово-кредитної системи. Запровадження передових банківських технологій, які одержали значне поширення в багатьох розвинутих країнах, вимагає дослідження системних та функціональних аспектів кредитно-банківської термінології. Хоча процеси термінологізації в англійській мові вже були об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних мовознавців, зокрема, на матеріалі іменника (Л.Андренко, М.Бонеліс, З.Коломієць, Ф.Циткіна, E.Alanue, E.Andrews, Th.Brunner, L.Berkowitz, K.Klasson, F.Robert), дієслова (Л.Макеєва, Н.Семко, В.Олексенко) та прикметника (О.Афанасьєва, О.Єрченко, Л.Дацюк), проте питання системного аналізу процесів термінологізації у межах окремо досліджуваної субмови залишається недостатньо вирішеним (нам відома лише дисертаційна праця Прача В.Г., виконана на матеріалі англійської лісотехнічної терміносистеми). Кредитно-банківська термінологія (КБТ), у тому числі англійська, не виділялась зі складу економічної й не досліджувалась раніше в лінгвістичному та функціональному аспектах. Відсутність словників кредитно-банківських термінів значно ускладнює здійснення інформаційного пошуку й обробку економічної інформації англійською мовою.

У світлі вищезазначеного **актуальність** даної праці визначається загальною спрямованістю сучасних термінознавчих досліджень української германістики на дослідження мовних та позамовних факторів розвитку галузевих терміносистем, а також зумовлена необхідністю дослідити сукупність кредитно-банківських термінів певної фахової дисципліни як окрему лексико-семантичну систему з метою теоретичного вирішення проблеми термінологізації загальноновживаного слова у межах окремо досліджуваної субмови.

Ця проблема вирішувалася нами з позицій теорії термінологічної номінації як цілеспрямованого творчого процесу найменування спеціальних понять фахової дисципліни. Актуальність такого підходу зумовлюється його прогностичною цінністю, що особливо важливо в плані впорядкування і стандартизації окремих термінологічних систем.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка “Структурні та семантичні особливості розвитку германських і романських мов” (тема затверджена вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка, протокол №5 від 21 грудня 1996 року) та “Лінгводидактична організація навчального процесу з іноземних мов на гуманітарних факультетах вузів (номер державного реєстру теми ІГ-21Б).

Як робоча **гіпотеза** висувається припущення про те, що діапазон поширення термінологізованих одиниць англійської кредитно-банківської субмови охоплює основні частиномовні структури, а термінологізація як семантичний процес характеризується інтенсифікацією і продуктивністю.

Метою дослідження є встановлення особливостей термінологізації в сучасній англійській мові шляхом визначення і обґрунтування її основних закономірностей у фаховій кредитно-банківській субмові. Аналіз проблеми показав, що для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- виявити особливості деривації термінологізованих одиниць у досліджуваній терміносистемі;
- виділити кредитно-банківську термінологію, що входить до складу англійської загальнонавчальної лексики;
- визначити кількісний склад термінологізованих прикметників, іменників, дієслів в англійській КБТ;
- встановити особливості смислової структури досліджуваної терміносистеми;
- виявити особливості функціонування термінологізованих мовних одиниць КБТ у фаховому дискурсі.

Об'єктом дослідження є кредитно-банківські терміни сучасної англійської мови.

Предмет дослідження – це термінологізаційні процеси, що відбуваються в межах досліджуваної субмови.

Матеріалом дослідження слугували лексикографічні джерела, зокрема словники: Dictionary of Marketing. Second edition; Dictionary of Banking and Finance; The Penguin International Dictionary of Finance; Dictionary of Accounting; The Penguin Business Dictionary, а також текстова вибірка зі спеціальної англійської літератури загальним обсягом 200.000 слововживань.

Методологічною основою дослідження є провідні принципи діалектики наукового пізнання, трансформовані стосовно розроблюваної проблеми: принцип системності, що передбачає вивчення об'єкта під кутом зору його внутрішньої структурної організації та його функціонування; принцип

єдності форми та змісту, який визначає аналіз понятійного змісту терміна та його форми; принцип єдності свідомості й діяльності; принцип каузальності. Основний метод дослідження – аналітико-описовий. Супутні методи – компонентний та кількісний аналізи. За допомогою основного методу досліджується кожний спосіб термінотворення у структурному й семантичному аспекті. Метод компонентного аналізу дозволяє розглядати термінологічну структуру як сукупність складників. Кількісний аналіз встановлює співвідношення між різними досліджуваними фактами. Спостереження за функціонуванням термінологізованих слів у фаховій літературі доповнювали та поглиблювали компонентний аналіз.

Наукова новизна дослідження полягає у виділенні КБТ зі складу загальноекономічної, в її системному аналізі як самостійної лексико-семантичної системи, у дослідженні термінологізаційних процесів на масиві трьох основних частин мови. У дисертаційній праці новим є дослідження термінологізації у фаховому дискурсі.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні рівня розробки питань англomовного термінознавства, зокрема, взаємодії термінологічної та загальноживаної лексики на сучасному етапі; у доповненні наукових знань про системність термінологізаційних процесів у межах конкретної терміносистеми і про вироблення критеріїв диференціації терміна й нетерміна. Гносеологічний аспект дослідження є важливим для розвитку теорії термінологізації лексичних одиниць у плані обґрунтування методологічних положень щодо формування та функціонування терміносистеми, а також у плані застосування отриманих даних для аналізу інших терміносистем. Ці методологічні положення є уточненням основоположних принципів і постулатів термінознавства.

Практичне значення праці полягає в тому, що одержані результати можуть знайти застосування в розробці теоретичних курсів з лексикології (розділи “Термінологія”, “Словотвір”, “Розвиток лексичної системи”, “Лексикографія”) та функціональної стилістики англійської мови (розділ “Стилістична диференціація сучасної англійської мови”), у процесі викладання англійської мови в економічних вузах на факультетах банківського бізнесу, у лекціях з термінознавства на факультетах перепідготовки й післядипломної освіти мовних вищих навчальних закладів, можуть бути використані при укладанні галузевих термінологічних словників та інформаційно-пошукових тезаурусів, а також у роботі зі стандартизації термінології й у практиці перекладу спеціальної банківської літератури та документації.

Особистий внесок дисертантки в роботах, написаних у співавторстві, полягає в тому, що (5) – встановлено основні способи термінотворення фінансово-економічних термінів; (6) – запропоновано класифікацію аббревіатур на основі структурних особливостей вихідних термінологічних словосполучень; (7) – окреслено основні проблеми перекладу англійської економічної терміносистеми.

Апробація основних положень і результатів дисертаційного дослідження проводилась на міжнародних наукових конференціях “Проблеми лінгвістики тексту та лінгвометодики” (м.Львів, 1992р.), “Лексикографічні та методичні концепції викладання чужоземних мов у вищому технічному навчальному закладі” (м.Львів, 1994р.), “Іноземні мови сьогодні і завтра” (м.Тернопіль, 1999р.) та наукових семінарах з лінгвістики тексту у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Матеріали дисертації використовуються у навчальному процесі на кафедрі англійської мови для зовнішньоекономічної діяльності

Тернопільської академії народного господарства як методичні вказівки для студентів денної та заочної форм навчання "Ділове листування й переговори (англійська мова)".

Основні положення дисертації опубліковано в п'яти статтях, виданих у фахових збірниках наукових праць, а також у трьох тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дослідження, визначена його метою та завданнями, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків.

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність і наукова новизна, визначаються мета й завдання дослідження, його теоретичне та практичне значення, формулюються основні положення, що виносяться на захист, описуються методи та прийоми дослідження та фактичний матеріал.

У **першому розділі** – “Особливості процесів термінологізації на сучасному етапі” – розглядаються теоретичні засади дослідження, визначається статус терміна, розкривається його сутність, зв'язок та кореляція із загальноживаним словом у процесі термінологізації.

Другий розділ – “Термінологізація частин мови у текстах з кредитно-банківської справи” присвячено дослідженню діапазона поширення термінів у КБТ, а саме: розглядаються особливості дієслівної, прикметникової та іменникової термінологізації, описується методика відбору матеріалу і проведення дослідження.

У **третьому розділі** – “Англійська кредитно-банківська термінологія у фаховому дискурсі” – встановлюються особливості функціонування мовних одиниць КБТ.

У **висновках** узагальнено результати виконаного дослідження, сформульовано основні висновки й накреслено можливі перспективи подальшої розробки проблеми. Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок, з них 157 сторінок

тексту. Список використаних джерел складає 218 найменувань вітчизняних та зарубіжних авторів. У додатках обсягом 82 сторінки наведено англо-український словник КБТ на 1550 одиниць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Термінознавча школа Д.С.Лотте сформулювала основні вимоги до терміна: однозначність, точність, системність, стислість. На таких засадах стоять прихильники структурно-субстанційного підходу до терміна, розглядаючи термін як особливе слово, яке протиставляється за своєю семантичною і граматичною структурою загальноживаному. Прихильниками функціонального підходу така точка зору на термін як на особливе слово була поставлена під сумнів. Було доведено, що термін – це функція, тип вживання лексичної одиниці, а не особливий тип лексичної одиниці (В.Г.Гак, Б.М.Головін, В.С.Перебийніс, В.М.Лейчик, Ф.А.Циткіна, Т.Р.Кияк, Т.І.Панько). У дослідженні КБТ ми дотримувались концепції про функціональну природу терміна, результатом якої є визначення мови науки як функціонального різновиду літературної мови.

Розмежування терміна й загальноживаного слова орієнтовано на вирішення практичних цілей викладання англійської фахової мови у немовних вузах при розмежуванні лексичних одиниць з погляду їх основних і другорядних значень. Так, загальноживані слова, будучи, як правило, багатозначними, мають у ролі своїх основних значень загальномовні, тоді як термінологічні значення виступають у їхній структурі в ролі другорядних. Наприклад, загальноживане слово *lot* може функціонувати у своєму другорядному значенні як банківський термін *партія цінних паперів*, що є одиницею угод на фондовій біржі. Терміни ж

своїми основними значеннями виражають відповідні спеціальні поняття і, як відомо, мають загальномовні значення в ролі другорядних. Прикладом може служити термін *dividend*, основне значення якого *дивіденд* є термінологічним, тоді як другорядне значення *перевага, користь* є загальноновживаним. У роботі ми виходимо з розуміння терміна як слова, термінологічне значення якого є основним. В ідеальному випадку терміни – це слова, смислова структура яких вичерпується значеннями, пов'язаними зі спеціальною галуззю знань, типу: *audit, finance, fiscal, to assess*. Виходячи з такого розуміння терміна, можна пояснити властивість одиниць типу *dividend* функціонувати в ролі загальноновживаного слова в одному з його другорядних значень. Вищесказане дає підстави для розуміння терміна як слова, яке у всіх своїх значеннях чи в частині значень, виражає спеціальне поняття науки, техніки, виробництва і т.д. і яке функціонує переважно у спеціальній сфері. Основним значенням терміна чи термінологізованого слова в нашому дослідженні ми вважали перше значення смислової структури слова, зафіксоване у словнику Longman Dictionary of Contemporary English.

Проведений аналіз основних способів термінотворення сучасної англійської КБТ дав підстави для таких висновків: 1. З точки зору морфологічної структури англійська КБТ складається з трьох груп: а) група простих термінів (прості кореневі слова); б) група складних термінів (складні слова); в) група складених термінів (словосполучення); 2. Для англійської КБТ характерними способами утворення термінів є: а) семантичний (шляхом метафоричного й метонімічного перенесень, шляхом конкретизації чи звуження значення загальноновживаного слова); б) афіксальний; в) безафіксний (шляхом конверсії); г) основоскладання; д) аббревіація; е) утворення термінологічних словосполучень.

Термінологічні словосполучення (ТСС) конкретизують і уточнюють поняття про кредитні операції, принципи організації банківської справи й менеджменту і форми розрахунків та управління ними. Здійснений аналіз термінологічних словосполучень атрибутивного типу досліджуваної терміносистеми показав, що: 1) для ТСС атрибутивного типу КБТ характерна різноманітність структурних і семантичних типів; 2) із зростанням кількості компонентів кількість багаточленних ТСС у текстах кредитно-банківської підмови значно зменшується. Із виділених 1025 одиниць двокомпонентні ТСС склали 568 одиниць, трикомпонентні 350 одиниць, чотири-, п'яти- і шести-членні – відповідно 92, 11 і 4 одиниці; 3) широке використання усталених ТСС нерозкладного типу можна розглядати як один із способів розширення номінативних засобів мови; 4) у термінотворенні складених багатоконпонентних ТСС активну участь беруть прості однокомпонентні терміни; 5) розширюючи свою синтаксичну структуру, ТСС поглиблюють семантичне наповнення стрижневого терміна, уточнюють його лексичне значення.

Для дослідження термінологізаційних процесів значний інтерес становить питання смислової цілісності та розкладності ТСС. За ступенем смислової розкладності ТСС та за ступенем відображення в них системності понять певного термінологічного ряду атрибутивні ТСС були поділені на два типи: 1) усталені ТСС і 2) ТСС, які зберігають самостійність кожного з компонентів (розкладні). Наприклад: *bear market* - ринок, на якому спостерігається тенденція до пониження курсів і на якому переважають спекулянти, що сприяють цьому пониженню; *blue chips* – найпопулярніші акції, які мають високий курс (як правило, акції провідних компаній). Механізм творення цих ТСС набуває семантичного змісту. Структури утворюються внаслідок метафоризації. У результаті аналізу

відібраного матеріалу було виділено 84 нерозкладні термінологічні одиниці усталеного типу. Значення ТСС другого типу повністю чи частково мотивується значенням його компонентів. ТСС цього типу утворені синтаксичним способом. Такі ТСС зберігають самостійність кожного з компонентів: *deficit financing* - *дефіцитне фінансування*, *bank deposit* - *банківський депозит*, *investment bank* - *інвестиційний банк*. Семантизація нерозкладних ТСС, ускладнених ідіоматичним характером взаємовідносин між компонентами, сприяє поглибленню термінологічної компетентності, спрощує процес розуміння банківської термінології, оскільки дає можливість декодувати інформацію, основними носіями якої у кредитно-банківській термінології є терміни й термінологічні словосполучення.

Словосполучення другого типу не фіксуються у спеціальних фінансово-економічних словниках як самостійні одиниці. Ці ТСС характеризуються прозорою семантичною структурою, значення якої реалізується шляхом складання семантичних ознак окремих компонентів, широкою валентністю останніх у межах КБТ, можливістю перестановки складових частин чи самостійним поширенням одного з компонентів. Незалежно від кількісного складу багатоконпонентного ТСС, його ядро визначає поняття, а залежні атрибути конкретизують це поняття. Вони називають ознаки ядра атрибутивного словосполучення, тобто інші об'єкти, співвідносні з денотатом ядра. Семантичні відношення між компонентами розкладного атрибутивного ТСС відображають відношення денотатів у реальній дійсності. Спостерігаються зрушення у вивченні розкладного ТСС атрибутивного типу в бік семантики цього мовного явища (М.О.Волкова, Т.Б.Клюєва, В.І.Михайлова).

Аналіз семантичних зв'язків між компонентами ТСС атрибутивного типу дозволив виявити такі чотири класи

семантичних відношень: 1) клас посесивних відношень; 2) клас локативних відношень; 3) клас темпоральних відношень і 4) клас суб'єктно-об'єктних відношень. Завдяки сконденсованості атрибутивного зв'язку ТСС реалізують домінуючі стильові риси фінансових і банківських документів: компресія, номінативність, стандартизація. Таким чином, усю різноманітність семантичних відношень, засобом вираження яких є ТСС, можна звести до набору певних моделей, які відображають предикативні відношення між предметом чи об'єктом опису і його властивостями чи характеристиками: N_1+N_2 ; $PrI+N$; $PrII+N$; $Adj+N$; $N_1+prep.+N_2$; $Adj+N_1+N_2$; Adj_1+Adj_2+N ; $Adj+PrII+N$; $PrI+Adj+N$; $N+eponym+N$; $Adj+N_1+N_2+N_3$; $Adj+N+PrII+ +N$; $Adj_1+ Adj_2+N_1+N_2$; $Adj_1+ Adj_2+PrII+N$.

Другий розділ “**Термінологізація частин мови в текстах з кредитно-банківської справи**” містить аналіз термінологізації на лексико-граматичному рівні. У дисертаційному дослідженні було проаналізовано 200 вибірок загальним обсягом 200.000 слововживань з англійських спеціальних кредитно-банківських текстів за останні 10 років. Підбір текстів здійснювався з таким розрахунком, щоб найповніше охопити особливості даної субмови. Спеціальний текст ми розглядали як 1) науковий текст жанру монографії; 2) текст журнальної статті періодичних видань; 3) і як текст кредитно-банківського документу. Кожна вибірка отримала свій реєстраційний номер і супроводжувалась відміткою щодо тематичної спрямованості. Переслідувалась мета охопити аналізом якомога більше статей різних авторів з різних спеціальностей банківської діяльності. Адже відомо, що термін може вживатись в одній статті й бути відсутнім в іншій, тому враховувалась його поширеність в текстах різної тематики та різних жанрів. У результаті тематика вибірок розподілилась таким чином (у відсотках до загальної кількості текстів): (1).

Зміст грошових, фінансових та кредитних категорій – 33; (2). Форми та засоби грошових розрахунків, грошових документів, вкладних і кредитних операцій – 27; (3). Операції й напрямки банківської діяльності – 27; (4). Сучасна практика організації банківської справи та менеджменту – 13. Суцільною вибіркою було охоплено всі іменники, повнозначні дієслова і прикметники, оскільки саме вони несуть основне тематичне навантаження в текстах. Корпус відібраних термінів склав 2156 іменників (N), 1190 прикметників (A) і 344 дієслова (V). Дослідження проводилось в чотири етапи по 50000 слововживань кожен. Таким чином, загальна вибірка склала 200.000 слововживань.

Повнозначними словами є слова з повним лексичним значенням, тобто ті, які позначають предмети, якості, дії і стани, числа і т.д. і які можуть виступати як самостійні члени речення. (Л.С.Бархударов, Д.А.Штелінг, Ф.А.Циткіна). Термінологічне слововживання розглядалося як таке слововживання, що є частиною термінологічного словосполучення або вживається окремо на позначення поняття кредитно-банківської субмови.

На першому етапі роботи аналіз проводився на матеріалі 50.000 слововживань. Зареєстровано 923 іменники, 743 прикметники і 95 дієслів. На другому етапі обсяг досліджуваного тексту збільшився ще на 50.000 слововживань, при цьому відзначався високий відсоток нових одиниць, що з'явилися зі збільшенням обсягу вибірки: іменники – 800 од., прикметники – 247 од., дієслова – 95 од. Такий високий приріст нових термінів пояснюється тим, що для аналізу залучалися не тільки різножанрові тексти, а й тексти різної тематичної спрямованості. Можна припустити, що чим вищий ступінь спеціалізації тексту, тим більша ймовірність того, що певний термін буде частіше в ньому повторюватись, тематично закріплюватись. Якщо б для подібного дослідження

підбиралися тексти тільки наукових монографій однієї тематики, або тільки банківська документація, то, цілком зрозуміло, кількість нових одиниць на наступні 50.000 слововживань була б значно меншою, а отже, загальний обсяг вибірки міг би бути меншим. У нашому випадку приріст нових термінів ще дуже високий, тому загальний обсяг вибірки необхідно збільшити. На третьому етапі дослідження обсяг вибірки був збільшений до 150.000 слововживань. Приріст нових одиниць на цьому етапі значно знизився і становив: іменників 315, прикметників – 160, дієслів – 95. При збільшенні довжини аналізованого тексту ще на 50.000 слововживань (усього 200.000) ці показники стали – 118 іменників, 40 прикметників і 59 дієслів.

Очевидно, що на II етапі дослідження приріст нових термінологізованих іменників становив 47 %, на III – 15 %, на IV він знизився до 5.5 %; приріст прикметників на II етапі 25 %, на III і IV – відповідно 14 % та 3.4 %; для дієслівних термінів ця динаміка приросту виглядає так: II етап – 50 %; III етап – 33 %; IV – 17 %. Отже, відпадає необхідність збільшувати обсяг вибірки ще на 50.000 слововживань, бо приріст нових термінів буде мізерним. Таким чином, 3690 термінів, вилучених з текстів різної тематичної спрямованості обсягом у 200.000 слововживань, охоплюють основний термінологічний корпус кредитно-банківської субмови. Отже, вибірку у 200.000 слововживань можна вважати репрезентативною. Оскільки дисертаційне дослідження здійснювалось на матеріалі трьох основних частин мови, то в структурному плані вирішувалось завдання виявлення й опису основних словотворчих моделей субстантивних, ад'єктивних і вербальних термінологізованих одиниць. Визначенням кількісного складу термінологізованих іменників, прикметників і дієслів (відповідно: 2156, 1190, 344) нам вдалося розв'язати завдання виділення зі складу

загальноекономічної термінології кредитно-банківської терміносистеми.

В межах іменникового корпусу ми виділили два типи термінологізованих одиниць. Перший тип охоплює терміни – колишні загальнонавживані слова, термінологізація яких здійснена шляхом збагачення побутового поняття і наукової конкретизації семантичної структури загальнонавживаного слова у межах того самого денотату. Такі загальнонавживані слова у ролі термінів відрізняються сферою вживання та виконуваною функцією. Як термінам їм відповідає дефініція з точнішими й конкретнішими параметрами змісту відповідних понять. Термінологічне поняття, позначене такою лексичною одиницею, є ширшим, а побутове – вузьким; диференціація й поглиблення семантичних структур цих одиниць відбувається на рівні сем у результаті зміни сфери функціонування. Якщо тлумачення загальнонавживаного слова набуває додаткових сем на позначення спеціальних ознак реалії кредитно-банківської сфери, то воно перетворюється на дефініцію, а дефінітивна функція є такою, яку виконують терміни, на відміну від номінативної, яку виконують загальнонавживані слова. Так, загальнонавживана лексема *money* тлумачиться у Longman Dictionary of Contemporary English як *coins stamped from metal or printed on paper & accepted when buying & selling, etc.* Дефініція цієї однієї з основних фінансових категорій у КБТ включає такі семи як *money as a unit of account* (гроші як одиниця обліку); *money as security* (гроші як застава); *money as store of value* (гроші як засіб збереження); *money as veil* (гроші як ціннісна оболонка).

Таким чином, побутове поняття, позначуване загальнонавживаною лексемою *money*, вливаючись у понятійну структуру фінансової базової категорії *money*, сполучається з нею в межах того самого мовного знака. Велика потенційність

можливостей загальноновживаних лексем першого типу вживатися у функції термінів кредитно-банківського бізнесу зумовлена двома факторами: 1) специфікою їх номінативної функції і 2) специфікою змісту побутового поняття, а саме – високим ступенем його абстрактності. Оскільки термінологізація лексем першого типу пов'язана перш за все зі зміною сфери функціонування, такий вид семантичного термінотворення вважаємо функціональним. Функціональна термінологізація не пов'язана ні з асоціативністю номінації, ні з семантичним переосмисленням понять за подібністю. Функціональна термінологізація – це процес залучення загальноновживаних лексем у КБТ шляхом 1) зміни їх функцій з номінативної на дефінітивну; 2) поглиблення й наукової конкретизації побутового поняття, позначеного цією загальноновживаною лексемою; 3) довантаження інформаційного об'єму в дефініції, на відміну від тлумачення. Функціонально-термінологізовані одиниці КБТ і загальноновживані лексеми першого типу, на базі яких вони утворилися, позначають одну і ту ж реалію дійсності, тобто загальноновживане слово набуває термінологічного значення в межах початково позначуваного денотата.

Другий тип семантичного термінотворення пов'язаний з переосмисленням загальноновживаних одиниць на позначення спеціальних понять. Термінологічне значення загальноновживаного слова, утворене в результаті другого типу є певним результатом розвитку семантичної структури слова. Вибір за основу порівняння ознаки денотату, номінованої прямим значенням відповідного загальноновживаного слова, передбачає осмислення характеру зв'язку між предметами чи явищами позамовної дійсності. Яскравість, образність, наочність вербальної ознаки, обраної суб'єктом номінації, складає основу семантичного механізму формування

термінологічного значення. При цьому, як показують спостереження, слово з порівняно простою семантичною структурою має більше шансів стати терміном. Класифікація термінів дозволила виділити такі тематичні групи загальноновживаних слів, залучених до КБТ семантичним способом: 1) назви тварин та частин тіла: *bear, bull, dingos, snake, piggy, eagle, tail, hand, head*; 2) предмети домашнього вжитку: *box, seat, churn, cushion, book, curb, match*; 3) назви частин будівель та предметів інтер'єру: *garage, hedge, floor, window, cable, ceiling, peg*; 4) назви одягу: *cap, collar, jacket, corset*; 5) інші предмети довкілля: *bubble, balloon, band, kerb, coulisse, kite*; 6) назви станів, властивостей, якостей: *blowout, blip, boom, bulge, depth, life*.

Очевидно, через абстрактність понятійного апарату КБТ найчисельнішою є шоста тематична група загальноновживаних слів на позначення не конкретних предметів, а абстрактних сутностей. Ця риса КБТ відрізняє її від інших терміносистем, куди мігрують загальноновживані слова конкретної семантики на позначення посуду, меблів, знарядь праці, частин рослин і т.д. У систему КБТ залучаються загальноновживані одиниці з сигніфікативним аспектом значення, у структурі якого домінуючі семи не тільки номінують стани, властивості, дії, якості реалій, а й виявляють відношення між ними: *depth* (глибина ринку) – показник ступеня, до якого ринок може абсорбовувати купівлю і продаж без значних змін у ціноутворенні. Коли ж до КБТ мігрують загальноновживані одиниці на позначення конкретних предметів, у семантиці яких головним є денотативний аспект значення, то у виборі певної ознаки денотата прямого номінативного значення акцент робиться на її яскравість, характерність, наочність. Таку ознаку денотата, позначеного лексемою *corset*, а саме – його функціональне призначення, було використано для номінації

фінансового заходу, котрий діяв в Англії до 1980 р.: обмеження на ріст банківського кредиту у вигляді зобов'язань банку розміщувати частину своїх коштів у безвідсотковий депозит у Банку Англії в разі перевищення ліміту кредитування. Аналіз досліджуваного лексичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що у формуванні переосмисленого термінологічного значення актуалізується не будь-яка сема, а лише та, яка необхідніша для успішного здійснення завдання вторинної номінації. Крім того, в процесі переосмислення значення загальноновживаної лексеми можуть актуалізуватися семи, котрі входять до її семантичної структури потенційно або передбачаються там суб'єктом номінації на основі асоціативних зв'язків.

Таким чином, **термінологізація** – це процес залучення, або залучення і переосмислення загальноновживаних слів у терміносистему для номінації нових понять, а термінологізована одиниця – це колишнє загальноновживане слово, яке покинуло межі лексики загального вжитку й у певному контексті та в результаті переосмислення або довантаження набуло термінологічного значення для ідентифікації нового поняття.

Дослідження питання функціонування прикметника як терміна є набагато складнішим у порівнянні з вивченням термінологічних функцій іменника. На типову для прикметника синтаксичну функцію означення накладається класифікаційна функція, виконуючи яку, прикметники виступають виразниками гіпо-гіперонімічних відносин між поняттями, реаліями та явищами. У КБТ прикметники виконують класифікаційну функцію тільки у термінологічних словосполученнях розкладного типу, де обидва компоненти є семантично рівноправними: *balance: external balance, material balance, marginal balance; inflation: monetary inflation, steady*

inflation, structural inflation; money: cheap money, convertible paper money.

Було диференційовано антонімічні ряди, утворені термінологізованими прикметниками: 1) комплементарні антоніми, що перебувають у гіпо-гіперонімічних відношеннях з родовим терміном понятійної групи; 2) контрарні антоніми з відношеннями односторонньої імплікації протиставлення різних ознак чи властивостей; 3) контрадикторні антоніми з відношеннями передбачуваності несумісних ознак чи властивостей.

Аналіз ад'єктивного корпусу дає підстави вважати, що ступінь широти семантики термінологізованого прикметника безпосередньо пов'язаний з категорією конкретності/абстрактності. Для характеристики абстрактних іменників у досліджуваній субмові вживаються, як правило, термінологізовані прикметники абстрактного значення, які позначають ознаки, що не сприймаються безпосередньо органами чуття, а усвідомлюються в результаті осмислення. Ці ознаки можуть або об'єктивно належати предмету (*general mortgage bond; horizontal price movement*) або йому приписуватись (*fair market price; favourable trade balance*). Кількісний аналіз ад'єктивної лексики КБТ дозволив встановити відсоткове співвідношення термінологізованих прикметників за показником конкретності/абстрактності: 3 % і 97 % відповідно. Переважна більшість термінологізованих прикметників абстрактної семантики пояснюється тим, що КБТ носить абстрактний характер, не пов'язана з виробничою діяльністю, з матеріальними знаряддями праці. Відмінною рисою ад'єктивної лексики КБТ є її структурна одноманітність: переважна більшість термінологізованих прикметників є похідними одиницями.

Потрапляючи під дію процесу термінологізації, колишні загальноживані прикметники зазнають змін у своїй семантиці й у функціональному плані: якщо прикметник у загальноживаній мові визначає якості та властивості предмета, конкретизуючи його, то в КБТ термінологізований прикметник диференціює ці властивості, класифікуючи денотати. Функціональних змін зазнають також прикметники оцінної семантики. Якщо в загальноживаному значенні ці прикметники передають суб'єктивно-модальну оцінку предмета чи реалії, то, термінологізуючись, вони позбуваються функції оцінювання, стають або нейтрально-оцінними (*bad and doubtful debts*), або просто нейтральними (*fair rate of return; fine bill*). Отже, аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що термінологізація ад'єктивної лексики в КБТ здійснюється морфологічними і лексико-семантичними засобами. Нове термінологічне значення прикметника, закріплене без тривалої еволюції, мотивується загальноживаним значенням, але це є свідченням того, що термінологізаційні процеси не порушують тотожності слова.

Досліджувані одиниці дієслівного корпусу (344 одиниці) об'єднані деякою семантичною спільністю, тобто належать до трьох лексико-семантичних груп (ЛСГ): 1) дієслова на позначення операцій формування ресурсів банку (77); 2) дієслова на позначення кредитних операцій (100); 3) дієслова на позначення руху коштів на банківських рахунках (167). Класифікація ЛСГ базувалась на екстралінгвістичному зв'язку понять, з якими співвідносяться досліджувані дієслова на позначення дій банківської діяльності. Відправною точкою розподілу дієслів по ЛСГ слугував кількісний аналіз матеріалу, у результаті якого визначилося зазначене співвідношення кількісних показників трьох ЛСГ в загальному масиві відібраної дієслівної лексики.

Системно-структурний підхід до вивчення досліджуваної підмови дав можливість виділити специфічні системні якості терміна і встановити системно-структурну організацію КБТ. У відповідності з прийнятими у роботі критеріями системності англійська КБТ є системою. У кожній підмові, крім термінів основної терміносистеми, функціонують терміни багатьох інших терміносистем і, в першу чергу, суміжних галузей. У досліджуваній нами підмові домінує система термінів, яка розкриває тему підмови і становить її ядро, а з суміжних галузей найбільше представлено термінів фінансової сфери та термінів на позначення загальноекономічних понять. Загальноекономічні терміни і терміни фінансової системи становлять 75,4 % загальної кількості КБТ, що свідчить про факт інтеграції терміносистем. Найбільшою кількістю термінів представлена група “об’єкти кредитування” (71,3 %). Частиною процесу кредитування є суб’єкт-одержувач кредиту. Група “суб’єкт кредитування” представлена незначною кількістю термінів – 3,4 %. Групу “активи банку” утворює 25,3 % термінів, що репрезентують клас понять на позначення власних засобів банку, під якими розуміють суму коштів, що утворюють всі фонди (статутний, резервний, спеціальний та ін.). Таким чином, усі повнозначні одиниці підмови розділяються на три тематичні групи вищого ступеня узагальнення: “банк”-“кредит”-“суб’єкт кредитування”. У досліджуваній підмові домінує терміносистема “кредит”, яка розкриває тему підмови і становить її ядро.

У третьому розділі – **“Англійська кредитно-банківська термінологія у фаховому дискурсі”** – встановлено типологію контекстів в літературі з кредитно-банківського бізнесу: 1) контекст фаховий, зумовлений позамовними чинниками: сфера наукового спілкування, науковий тип мислення, сфера функціонування субмови; 2) понятійний контекст, зумовлений

сукупністю родо-видових понять фахової дисципліни; 3) внутрішній контекст – безпосереднє мовленнєве оточення термінологізованої одиниці, реалізація нею сполучуваних потенцій, втілена в матеріальних знаках, вибір і функціонування яких залежать від попередніх типів контексту.

Для контекстуальної реалізації термінологічного значення необхідними є такі умови: 1) термінологічне оточення фахового дискурсу; 2) заповнюваність семантичної структури термінологічного оточення завдяки дефінітивній функції термінологізованої одиниці, а не звичайному тлумаченню загальноновживаного слова); 3) потреба вжити загальноновживане слово саме у термінологічному значенні для реалізації висловлювання. Так, у реченні дискурсу фахової дисципліни “...The balance of the purchases account would then be transferred by crediting the purchases account (thus closing it) and debiting the trading account.” (Business Accounting) колишня загальноновживана одиниця *balance* має всі вищезазначені умови, необхідні для контекстуальної реалізації нею термінологічного значення: 1) наявність у контексті висловлювання термінів досліджуваної субмови (*crediting, purchases account, trading account, debiting*); 2) для заповнення семантичної структури цього висловлювання необхідними є всі семи, що утворюють дефініцію терміна *balance* (*difference between two columns of an account (money received and money paid out, etc.)*); 3) функціонування даної одиниці в термінологічному значенні зумовлено потребою: для розуміння смислу висловлювання приблизного тлумачення поняття “*balance*” недостатньо. На відміну від цього у реченні “A small child has to learn to keep its balance before it can walk far” (Oxford Student’s Dictionary of Current English) лексема *balance* функціонує як загальноновживана одиниця, оскільки: 1) відсутнє термінологічне оточення фахового дискурсу; 2) для заповнення семантичної структури висловлювання достатньо сем, що

утворюють тлумачення загальноживаного слова, а не дефініцію (condition of being steady; condition that exists when two opposing forces are equal); 3) відсутня потреба включати одиницю balance у загальнолітературний контекст у термінологічному значенні. Отже, в ході дослідження встановлено, що лише за усіх трьох умов контекстуальна реалізація термінологічного значення стає можливою, а колишня загальноживана одиниця набуває синсемантичної орієнтації.

ВИСНОВКИ

Визначення кількісного складу термінологізованих іменників, прикметників і дієслів уможливило розв'язати завдання виділення зі складу загальноекономічної термінології кредитно-банківської терміносистеми, її фахових термінів і термінологічних словосполучень. Результати дослідження дають підстави для висновків про граматичну неоднорідність кредитно-банківської субмови (іменниковий корпус складає 58,9 %, дієслівний – 10,8 %, прикметниковий – 30,3 %). У межах іменникового корпусу виділено два типи термінологізованих одиниць. У межах прикметникового корпусу було диференційовано антономічні ряди, утворені термінологізованими прикметниками та встановлено відсоткове співвідношення термінологізованих прикметників за показником конкретності/абстрактності. Класифікація ЛСГ дієслівного корпусу базувалась на позамовному зв'язку понять, з якими співвідносяться досліджувані дієслова на позначення дій банківської діяльності.

Виділено два типи атрибутивних ТСС за ступенем смислової цілісності: усталені та розкладні.

Встановлено типологію контекстів в літературі з кредитно-банківського бізнесу і умови, необхідні для

контекстуальної реалізації термінологічного значення. Виявлено способи семантизації кредитно-банківських термінів у лінійній структурі фахового дискурсу як конструктивні шляхи реалізації дефінітивної і комунікативної функції терміна: вживання терміна в ролі опорного компонента дефініції у контекстуальних об'єднаннях пояснювального типу (аргументаційному дискурсі); описові звороти з пояснювальною конструкцією; побіжні дефініції. Результати дослідження функціонування термінологізованих одиниць свідчать, що складовою частиною процесу термінологізації у сфері синтагматики є субституція.

Системно-структурний підхід до вивчення терміносистеми даної підмови дозволив виділити специфічні системні якості кредитно-банківського терміна і встановити системно-структурну організацію КБТ.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. До питання про кореляцію загальноновживаного слова і терміна // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 1998. - №1. – С.151-154.

2. Місце поняття в структурі термінологічного значення // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 1999. - №1. – С.74-78.

3. Атрибутивна термінологізація в англійській кредитно-банківській субмові // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 1999. - №2. – С.94-107.

4. Два типи субстантивної термінологізації в англійській кредитно-банківській підмові // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2000. - №1. – С.107-113.

5. Способи утворення фінансово-економічних термінів у сучасній англійській мові // Іноземна філологія. – 1999. – Вип.111. – С.201-207 (у співавторстві).

6. Абревіатури в газетах: їх функції і значення // Проблеми лінгвістики тексту та лінгвометодики: Тези доповідей Міжнародної наук.-метод. конф. “Проблеми лінгвістики тексту та лінгвометодики”. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. – 1992. – С.38-39 (у співавторстві).

7. Англійська економічна терміносистема і проблеми перекладу // Тези доповідей І-ї Міжнародної наук. конф. “Лексикографічні та методичні концепції викладання чужоземних мов у вищому технічному навчальному закладі”. – Львів: державний університет “Львівська політехніка”. – 1994. – С.186-187 (у співавторстві).

8. Вербальна термінологізація в англійській кредитно-банківській субмові // Тези доповідей Міжнародної наук.-прак. конф. “Іноземні мови сьогодні і завтра” – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – 1999. – С.18-19.

9. Методичні вказівки для студентів денної та заочної форм навчання “Ділове листування й переговори (англійська мова)”. – Тернопіль: Тернопільський інститут народного господарства, 1992. – 82с. (у співавторстві).

АНОТАЦІЯ /RESUME/

Дуда О.І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Київський державний лінгвістичний університет, Київ, 2001.

Дисертація присвячена термінологізації – семантичному способу творення кредитно-банківських термінів в сучасній англійській мові. Словотворчі процеси в межах англійської кредитно-банківської терміносистеми об'єднують такі способи термінотворення: а) семантичний; б) афіксальний; в) безафіксний; г) основоскладання; д) абревіація; е) утворення термінологічних словосполучень. Морфологічна структура англійського кредитно-банківського терміна зумовлена способом термінотворення. Особлива увага приділяється дослідженню семантичного способу термінотворення і його видам (метафора, метонімія, розширення і звуження значення). Проведений аналіз дає підстави твердити про граматичну неоднорідність в межах кредитно-банківської терміносистеми: 58,9 % складають іменники, 30,3 % – прикметники і 10,8 % – дієслова. Було виділено і досліджено в межах іменникового корпусу два типи іменників, утворених в результаті термінологізації. Виділено в межах прикметникового корпусу антонімічні групи термінів. Класифікація лексико семантичних груп термінологізованих дієслів базувалась на позамовному зв'язку понять. Семантичні та системні характеристики КБТ досліджено в результаті системного підходу до аналізу мовних фактів.

Ключові слова: термінологізація, семантичний спосіб термінотворення, метафора, метонімія, розширення і звуження значення, словосполучення атрибутивного типу, контекст.

Duda O.I. The Processes of Terminologization in Modern English (Banking and Credit Terminology System). - Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology by speciality 10.02.04 - Germanic Languages. - Kyiv State Linguistic University, Kyiv, 2001.

The thesis deals with the problem of terminologization, as a semantic word-formation in modern English banking and credit terminology system.

The productive ways of word-building in English banking and credit terminology system fall into semantic word-formation, affixation, conversion, composition, shortening and word-group building. The morphological structure of English banking terms is conditioned by word-forming type. Special attention is paid to the study of semantic word-formation and its kinds (metaphor, metonymy, generalization and specialization of meaning). The analysed material provides ground for the conclusion about grammatical heterogeneity within the banking and credit terminology system: according to statistical data obtained almost 58.9 % are nouns, 30.3 % are adjectives, 10.8 % are verbs. Two types of nouns formed as a result of terminologization were singled out and examined. Antonymic groups within the total amount of adjectival terms were analysed. The definition of lexical and semantic groups within the range of terminological verbs was based upon the extralingual connection of concepts. Semantic and systematic features of the English banking and credit terminology system were studied by means of the systemic approach to the language data analysis.

Key words: terminologization, semantic word-formation, transfer based on similarity, transfer based on contiguity, generalization of meaning, specialization of meaning, attributive productive models, context.

Дуда А.И. Процессы терминологизации в современном английском языке (на материале кредитно-банковской литературы). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 - германские языки. – Киевский государственный лингвистический университет, Киев, 2001.

Диссертация посвящена анализу процессов терминологизации, установлению механизмов терминологизации в современном английском языке на уровне специального подъязыка – кредитно-банковского. Результаты исследования дают основания для выводов про грамматическую неоднородность кредитно-банковского языка (корпус существительных составляет 58,9 %, прилагательных – 30,3 %, глаголов – 10,8 %). Установление количественного состава терминологизированных существительных (2156), прилагательных (1190) и глаголов (344) позволило нам решить задачу выделения из состава экономической терминологии кредитно-банковской терминосистемы, ее специальных терминов и терминологических словосочетаний.

Первый тип терминологизированных существительных объединяет термины – бывшие общеупотребительные слова, терминологизация которых осуществлена путем обогащения бытового понятия, путем научной конкретизации семантической структуры общеупотребительного слова в рамках одного и того же денотата. Второй тип терминологизированных существительных именного корпуса объединяет термины – бывшие общеупотребительные слова, терминологизация которых осуществлена путем семантического переосмысления значения общеупотребительного слова, что обусловило возникновение нового

переносного значения на основе акцентированных в процессе терминологизации сем семантической структуры этого слова.

Дифференцированы антонимические ряды, образованные именами прилагательными: 1) комплементарные антонимы, которые находятся в состоянии гипо-гиперонимических отношений с родовым термином понятийной группы; 2) контрарные антонимы с отношениями односторонней импликации противопоставления разных признаков или качеств; 3) контрадикторные антонимы с отношениями предсказуемости несовместимых признаков или свойств. Контрадикторные терминологизированные имена прилагательные, в отличие от контрарных, сохраняют в исследованном подязыке свойственные им в общеупотребительной речи антонимические корреляции. Исследуемые единицы глагольного корпуса объединены некоторой семантической общностью, т.е. принадлежат 3-м лексико-семантическим группам: 1) глаголы для обозначения операций формирования ресурсов банка; 2) глаголы для обозначения кредитных операций; 3) глаголы для обозначения движения средств на банковских счетах. Классификация ЛСГ базировалась на экстралингвистической связи понятий, с которыми соотносятся исследуемые глаголы для обозначения процессов банковской деятельности.

Системный анализ категориальной репрезентации терминологизационных процессов КБТ обнаруживает высокую степень терминологической специализации, которая охватывает основные частиречные структуры. Системно-структурный подход к анализу языковых явлений дал возможность исследовать реализацию терминологизированных единиц КБТ в линейной структуре специального и научного дискурса, который мы рассматриваем как необходимое условие реализации терминологического значения. Установлено необходимые условия контекстуальной реализации термино-

логического значения: 1) терминологическое окружение специального дискурса; 2) заполняемость семантической структуры терминологического окружения благодаря дефинитивной функции терминологизированной единицы (а не обычному толкованию общеупотребительного слова); 3) потребность употребить общеупотребительное слово именно в терминологическом значении.

Ключевые слова: терминологизация, семантический процесс терминообразования, метафора, метонимия, расширение и сужение значения, словосочетание атрибутивного типа, контекст.